

РЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н. Георги Атанасов Попов за обявения в ДВ, бр. 7 от 24.01. 2014 г. конкурс за професор по професионално направление 2.4. Религия и теология (старобългарска книжнина и химнология) за нуждите на Богословския факултет към СУ „Свети Климент Охридски” с единствен кандидат доц. д-р Мария Атанасова Йовчева

За участие в конкурса доц. д-р Мария Атанасова Йовчева е представила 3 книги (1 самостоятелна и 2 в съавторство), 46 научни студии и статии (34 самостоятелни и 12 в съавторство), 25 рецензии, персоналии, енциклопедични статии, обзори, лекции и електронни публикации - общо 74 заглавия.

Основната част от научните разработки на кандидатката са в областта на старобългарската църковна поезия или химнографията. На химнографската проблематика е посветена и представената за конкурса монография, озаглавена *Старобългарският служебен миней*.

Книгата обхваща 350 страници. Съдържанието е структурирано в четири раздела, първият от които е посветен на въпроса за произхода на славянските всекидневни минеи. Обект на изследване са избрани декемврийски църковни служби, за които има реализирани критически издания на древноруски ръкописни източници и достатъчно количество ръкописни представители на южнославянската минейна традиция. Проучването обхваща две основни групи староизводни славянски източници според техния произход: източнославянски от XI-XIV в. и южнославянски от XIII-XV в. Първата група от своя страна обхваща стандартни древноруски преписи от студийски тип, каквито са Сн162, Тп96, Тп97 и минеи с особен състав - ИлК, Тп98, Тп130 и F37. Втората група включва три типа южнославянски ръкописни минеи: празнични (изборни) - Брт, Дрг, Ск, F72, Хл164, Хл165, Хл166, Sin25, всекидневни – Ун75, и минеи, които по състав заемат междинно място – Хл163.

Подборът на източниците е съобразен с установената и утвърдена в славистичните изследвания класификация на славянската ръкописна минейна книжнина. Анализираните служби са разпределени в три основни групи - служби, при които архаичната версия е засвидетелствана в южнославянски преписи и в особените по състав древноруски минеи, служби, чиято най-архаична версия е запазена само в особените по състав древноруски минеи и служби, при които не е запазен архаичен превод, но има следи от по-ранна версия в особените по състав древноруски минеи.

Въз основа на проведения лингвотекстологичен анализ е установен архаичен пласт от последования за месец декември, който по произход се свързва с преводаческата дейност на Кирило-Методиевите ученици. Към този пласт Мария Йовчева отнася следните служби: за св. Варвара, за преп. Сава Освещени, за Неделята на светите праотци, за Неделята на светите отци, за св. пророк Даниил и тримата отроци, за св. Игнатий Богоносец, за св. мъченица Анастасия (частично), за свети мъченик Стефан, за светите младенци и за Неделята след Рождество Христово. Извън архаичния пласт остават службите за св. Спиридон, за св. Евстратий и дружината му и за мъченца Юлиания.

Изнесените от Мария Йовчева данни потвърждават хипотезата за старобългарския произход на славянския служебен миней. Наблюденията на авторката разкриват нови, неизвестни страни и моменти от дейността на средновековните преводачи, но за по-цялостно и детайлно изясняване на процесите, свързани с развоя на славянската минейна книжнина са необходими допълнителни съпоставителни изследвания и издания на отделните

химнографски творби, включени в състава на минеите – отделните канони, стихири, кондаци, икоси, тропари. Със своето богато и разнообразно съдържание книгата на Мария Йовчева е добра основа за изпълнението на една такава дългосрочна научна задача.

Обект на изследване във втория раздел на монографията са лексикалните различия в химнографските текстове. Лексикалният материал е анализиран от текстологична и стилистическа гледна точка. В отделните подраздели са разгледани употребите на чужда (гръцка) лексика, отделни групи енокоренни лексеми и начините за предаване на гръцките композити. Въз основа на изнесен материал е констатирано наличието на различни предпочитания при превода на екзегетическите, догматическите и юридическите съчинения от една страна и службите от новия пласт на минеите от друга. По отношение на ранния минеен корпус авторката забелязва придържане към установения в първоначалните кирилометодиеви преводи принцип за възпроизвеждане преди всичко на смисловата страна на изходния гръцки текст. При избора на лексикалните варианти се наблюдават примери за влияние на паралелни общи места от Библията (най-често от Апостола и от Евангелието) и по-рядко примери за използване на устойчиви съчетания и изрази от патристичната литература. Въпреки, че изнесен материал не отразява цялата вариативност на проучените източници, той е напълно достатъчен за формулиране на определени изводи и заключения. Лексикалните различия са разгледани върху широка съпоставителна основа, а използваните източници са цитирани коректно. Забелязва се само една неточност, която вероятно е допусната неволно. На стр. 156 е казано, че думата **рубъ** (стб. рѠбъ) срещу гр. *ρακος* е засвидетелствана в превода на Йоан-Дамаскиновия канон за Рождество Христово, който не принадлежи към първоначалния пласт на Рождественската служба. Като източник на това твърдение Мария Йовчева цитира с бележка под линия 357 една моя статия, отпечатана през 2007 година в Бон (Попов 2007: 298-315). В цитираната статия обаче е казано, че думата **рубъ** (стб. рѠбъ) срещу гр. *ρακος* се намира в превода на Рождественския канон на Козма Маюмски, а не в превода на Рождественския канон на Йоан Дамаскин. За разлика от Йоан-Дамаскиновия канон, канонът на Козма Маюмски възхожда към началния етап от развоя на славянската минейна книжнина (въпросът е разгледан по-подробно в цитираната от Мария Йовчева на стр. 156 с бележка под линия 357 статия - Попов 2007: 298-315).

Третият раздел от монографията е посветен на един слабо проучен древноруски миней за месец април с по-особен състав Соф.199 от XII-XIII век. След направения преглед на предходните изследвания по въпроса, Мария Йовчева насочва своите изследователски усилия към търсене на пряка връзка с предполагаем старобългарски протограф. За целта тя привлича широк кръг източници и анализира текстовите особености на три древноруски миней за месец април Соф.199, Тп110 и Сн165 в съпоставка с материал, извлечен от южнославянски ръкописи. В съпоставителен план са разгледани особеностите в календара и в състава на службите и са анализирани определени морфологични, лексикални и синтактични различия. В резултат на извършения анализ Мария Йовчева стига до извода за общ първоначален старобългарски протограф на трите древноруски ръкописа, въпреки констатираните различия в календара, в състава на службите и в някои техни текстови особености.

Във връзка с реконструкцията на изгубената част от Соф.199 Мария Йовчева поставя и въпроса за евентуалното присъствие там под дата 6 април и на служба за св. Методий с препис от общия акростихов канон за двамата Солунски братя. Изхождайки от състава на Сн165, в който според авторката (цитирам дословно) „... е намерен единственият препис на общия анонимен акростихов канон за двамата славянски първоапостоли (стр. 258)”, тя изказва

предположение, че такъв препис е имало и в Соф.199. Предположението на Мария Йовчева е напълно основателно, но нейното твърдение, че Сн165 е единственият ръкопис, в който е намерен препис от общия акростихов канон за светите братя Кирил и Методий, е неточно. Препис от същия канон, макар и непълен, е поместен и в древноруския ръкописен миней за месец април от XIV век Типографски N 111. Този препис е публикуван още през 2001 г. от Б. Мирчева и е добре известен, но вероятно поради огромното количество привлечени за изследване ръкописни източници, посочената публикация е останала извън ползрението на авторката. В бъдеще Типографският миней N 111 с поместения в неговия състав втори препис от общия канон за светите братя Кирил и Методий задължително трябва да бъде привлечен като източник за изследване на априлските минейни служби, още повече като се има предвид, че в този ръкопис са поместени служби за всеки ден от месец април.

В четвъртия раздел на книгата е публикувано изследване и издание на службата за мъчениците Вит, Модест и Крискентия. Според Мария Йовчева тази служба има оригинален (непреводен) старобългарски произход, а канонът е колективно химнографско творчество на двама старобългарски книжовници - Климент и Наум. Основание за това свое предположение авторката вижда в състава на деветата песен от канона, където се забелязват следи от нарушен именован акростих – три букви от авторското име, разположени в непоследователен ред – К, М и Л. От друга страна в съдържанието на канона Мария Йовчева забелязва характерни за химнографското творчество на Наум Охридски особености. Всичко това според нея насочва към извода за колективния авторски произход на творбата. В бъдеще изказаната от Мария Йовчева хипотеза би трябвало да бъде разледана върху една по-широка съпоставителна основа.

Много важен приносен момент в научно-изследователската дейност на Мария Йовчева е откриването на неизвестни старобългарски химнографски произведения с акростих. Ръководейки се от установената и утвърдена в предходните научни изследвания върху Триода и минеите методология за търсене на оригинални (непреводни) старобългарски химнографски произведения с акростих, тя насочва своето внимание към издирване на такива запазени старобългарски химнографски текстове и в състава на Октоиха. В резултат на извършените изследвания Мария Йовчева установява 4 канона с авторския подпис на Климент Охридски, запазени в състава на славянски ръкописни октоиси от XII-XIV. Това са: канон за св. Йоан Предтеча на глас първи с именован акростих в осма и девета песен – КЛИМЕНТА, канон за светите апостоли Петър и Павел на глас шести с именован акростих в девета песен КЛИМ, канон за същите двама светци на глас осми с именован акростих в осма и девета песен КЛИМЕНТА и в Троичен канон на глас осми с именован акростих в девета песен КЛИМ. Мария Йовчева установява и един Троичен канон на глас осми, в който има анонимен старобългарски фразов акростих. В него са заложени по-различни текстови особености, които според авторката насочват към извода за участието и на друг старобългарски книжовник в създаването на Октоиха.

Особеностите на славянския октоих са предмет на разглеждане и в кандидатската дисертация на авторката, посветена на Солунския октоих, среднобългарски ръкопис от XIII век. Този дисертационен труд е публикуван като отделна монография.

Изследванията на Мария Йовчева върху състава на Октоиха привлякоха вниманието на изследователите, в резултат на което се появиха нови приносни публикации на учени от различни страни. Между тях е и монографията на руската славистка Крашенинникова, която е посветена на новооткритите Климентови параклитикови канони.

Мария Йовчева е автор и на новооткрити старобългарски химнографски произведения с акростих в състава на минеите. Една такава творба е канон за общата църковна памет за св. първомъченик и архидякон Стефан и св. Стефан I папа Римски, отбелязвана на 2 август. Началните букви на тропарите в състава на деветата песен от канона образуват последователно буквите КЛМ, които Мария Йовчева възприема като съкратен вариант на авторското име.

Друг канон със съкратен вариант на авторското име – КЛИМ е открит от Мариия Йовчева в една отдавна известна и публикувана служба за св. Аполинарий Равенски. Службата е отбелязана е още в началото на ХХ век в изследването на архиепископ Сергей, а текстът е обнародван по древноруски препис от XII век от руския учен Мурянов, но акростихът с името на автора е останал незабелязан. За първи път на тази важна особеност обръща внимание Мария Йовчева, която стига до извода за възникването на текста в старобългарско книжовно средище при непосредственото участие на Климент Охридски.

Установените в акростих съкратени варианти на авторското име КЛМ и КЛИМ доказват принадлежността на разглежданите два канона към химнографското творчество на Климент Охридски (такива съкратени варианти на името има и в редица други Климентови химнографски произведения), но въпросът за първоначалното богослужебно предназначение на творбите, особено на общия канон за св. първомъченик и архидякон Стефан и св. Стефан I папа Римски, се нуждае от допълнително проучване. Както е добре известно, много от творбите на Климент Охридски са били подлагани на по-късни преработки с цел да бъдат приспособени към различни църковни паметни. Това не се отнася само за общите слова и служби на книжовника, но и за творби с конкретно първоначално богослужебно предназначение, какъвто е Климентовият канон за св. Евтимий Велики. Известно е, че този канон е бил преработен и приспособен от неизвестен български книжовник като песнопение за паметта на св. Йоаким Осоговски. Препис от преработения вариант на канона е запазен в среднобългарски празничен миней от XIII век, N 113 от НБКМ. Затова според мен въпросът за първоначалното богослужебно предназначение на Климентовите канони се нуждае от допълнително проучване.

Другата област, към която са насочени научните занимания на Мария Йовчева е старобългарският Библейски превод. Интересът към тази проблематика е свързан с участието на авторката в научния проект *Старобългарският превод на Стария завет (Пророческите книги)*, осъществен в рамките на Кирило-Методиевския научен център при БАН. В съавторство с Лора Тасева Мария Йовчева подготвя изданието на Книгата на пророк Иезекил с тълкования по ръкопис от XIV век, в което е очертана сложната история на текста и са направени важни изводи относно обема на предполагаемия първоначален превод. В изследването към изданието е доказана принадлежността на паримийния превод към Кирило-Методиевската преводаческа школа и връзката му с Лукияновата редакция на библейския текст. Тълковният превод към Книгата на пророк Иезекил е разгледан като продукт на Преславската книжовна школа.

Мария Йовчева участва и в изданието на Берлинския сборник, среднобългарски ръкопис от XIV век, в съавторство с проф. д-р Хайнц Миклас от Виенския университет и с проф. д-р Лора Тасева.

Важно приносно значение имат и редица други публикации на авторката, на които тук сега няма да се спирам.

В заключение бих искал да подчертая, че доц. д-р Мария Йовчева е изграден български учен с утвърден международен авторитет. Трудовете на кандидатката са добре познати у нас и в чужбина, свидетелство за което са многобройните цитирания, поместени в публикации на наши и чуждестранни

учени (според приложения към документацията за конкурса списък, нейните трудове са цитирани над 1000 пъти). Научните занимания на доц. д-р Мария Йовчева съответстват на обявеното в конкурса професионално направление 2.4. Религия и теология (старобългарска книжнина и химнология). Кандидатката притежава необходимия педагогически стаж и опит за организиране и провеждане на учебните занятия по обявените в конкурса дисциплини. Въз основа на всичко това, убедено препоръчвам доц. д-р Мария Атанасова Йовчева да бъде избрана на длъжността професор по професионално направление 2.4. Религия и теология (старобългарска книжнина и химнология) за нуждите на Богословския факултет към СУ „Свети Климент Охридски“.

София, 29 май 2014

Проф. д-р Георги Атанасов Попов